

Karol Chylak
(Uniwersytet Łódzki)

ŁAGODZENIE SKUTKÓW BEZROBOCIA WŚRÓD MŁODZIEŻY W POLSCE W LATACH 1933–1935. DZIAŁALNOŚĆ STOWARZYSZENIA OPIEKI NAD NIEZATRUDNIONĄ MŁODZIEŻĄ

Stały i wysoki poziom bezrobocia w Polsce międzywojennej wymuszał na władzach działania mające na celu zmniejszenie rozmiaru problemu. Już u progu istnienia II RP, w XII 1918 r. poczyniono pierwsze przedsięwzięcia. Działania te, jak się wskazuje, mające wyraźny kontekst polityczny, ograniczały się początkowo do zasiłkowej pomocy doraźnej¹. Z czasem pojawiły się prowadzone na dość skromną skalę roboty publiczne. Wreszcie, w 1924 r., zdecydowano się zaprowadzić ustawowe zabezpieczenie na wypadek braku pracy powołując Fundusz Bezrobocia². Ów system, oparty na formule ubezpieczeniowej nie był powszechnym. Łagodząc sytuację, fundusz w okresach kryzysowych na rynku pracy uruchamiał akcje pomocy doraźnej ponawiane do 1929 r. (kiedy to odnotowano znaczny spadek bezrobocia).

W kilka miesięcy później bezrobocie zaczęło ponownie rosnąć. Podejmowane działania nie odnosiły większego skutku, natomiast poczęły ciążyć na kurczącym się budżecie państwa. Narastającym problemom miał zaradzić utworzony jesienią 1931 r. Naczelny Komitet do Spraw Bezrobocia przy Radzie Ministrów³. Próba oparcia akcji o środki społeczne nie dała oczekiwanych rezultatów i w VI 1932 r. powołano w jego miejsce Komisję Międzyministerialną do Spraw Bezrobocia. Instytucja ta, z założenia tymczasowa, w sierpniu tegoż roku została zastąpiona przez Fundusz Pomocy Bezrobotnym⁴. Myśląc o zapewnieniu stałego dopływu środków sięgnięto do nowych źródeł finansowych (nowe podatki). W krótkim czasie nastąpiła jednakże zmiana metod zwalczania bezrobocia. Na czoło wysunęła

¹ Z. Daszyńska-Golińska, *Polityka społeczna*, Warszawa 1933, s. 423; M. Ciecchocińska, *Próby walki z bezrobociem w Polsce międzywojennej*, Warszawa 1965, s. 47–48.

² Ustawa z dnia 18 lipca 1924 r. o zabezpieczeniu na wypadek bezrobocia, *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DURP)* 1924, nr 67, poz. 650.

³ *Polityka społeczna państwa polskiego 1918–1935*, Warszawa 1935, s. 166–167.

⁴ Rozporządzenie Prezydenta RP z 23 VIII 1932 r. o pomocy bezrobotnym, *DURP* 1932, nr 74, poz. 664.

się kwestia dostarczania pracy ze szczególnym znaczeniem robót publicznych⁵. W III 1933 r. powstał Fundusz Pracy, który z czasem przejął nad nimi całościową kontrolę⁶.

Polityka walki z bezrobociem dotyczyła również działań związanych z ochroną samego zatrudnienia. Obejmowały one wiele zagadnień, a wśród nich kluczowymi były kwestie zatrudniania cudzoziemców, młodzieży, kobiet, kierowania zamówień instytucji publicznych, utrzymania pracy dla żywicieli rodzin czy czasu pracy⁷. Działania te odbiły się na poziomie zatrudnienia młodzieży. W XI 1931 r. dokonano nowelizacji ustawy z 1924 r. o pracy młodocianych i kobiet⁸ w kierunku ograniczenia ich zatrudnienia. Wydane kolejne rozporządzenia, nowelizacje spisów prac wzbronionych młodocianym i tym podobne działania wzmogły i tak silną tendencję do zwiększania się odsetka bezrobotnej młodzieży⁹. W uzasadnieniu jednego z projektów resortu pracy regulującego powyższą kwestię wskazano:

sprawa nadmiernej ilości młodocianych w przemyśle metalowym wiąże się bezpośrednio z rozmiarami bezrobocia w tym przemyśle [...] ograniczenie młodocianych w przemyśle metalowym jest tedy koniecznością państwową, uwarunkowaną rozmiarami bezrobocia¹⁰.

Jak się wskazuje ustalenie ogólnego poziomu bezrobocia w Polsce międzywojennej jest w zasadzie nie możliwe. Wynika to z charakteru prowadzonej wówczas statystyki i zasad rejestracji osób pozostawiających bez pracy¹¹. Tym bardziej utrudnionym jest ustalenie odsetka młodzieży znajdującej się poza rynkiem pracy. Kategoria „młodociani” stosowana w statystyce nie była tożsamą z młodzieżą do jakiej skierowane były działania omawianej organizacji. Za podstawę swoich wyliczeń przyjmowała ona dane Międzynarodowego Biura Pracy, zakładając porównywalność Polski, Węgier i Włoch, gdzie szacowano odsetek młodocianych

⁵ Z. Madeyski, *Problem zwalczania bezrobocia*, [w:] *Roboty publiczne w Polsce i Fundusz Pracy*, red. S. Wodziński, Warszawa 1933, s. 1–6; C. Klarner, *U podstaw bezrobocia*, Warszawa 1936, s. 199–206; Z. Ludkiewicz, *Polityka wielkich robót publicznych*, Gdańsk 1994, s. 99–120.

⁶ Ustawa z dnia 16 III 1933 r. o Funduszu Pracy, DURP 1933, nr 22, poz. 176; J. B., *Fundusz Pracy*, „Przegląd Gospodarczy” 1933, nr 7, s. 243–247.

⁷ *Polityka społeczna...*, s. 168–174.

⁸ Ustawa z dnia 7 XI 1931 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy z dnia 2 VII 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DURP 1931, nr 101, poz. 773.

⁹ J. Miedzińska, *Polityka państwa wobec młodzieży pracującej*, „Praca i Opieka Społeczna” 1933, nr 2, s. 123–141; *Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Opieki Społecznej za rok 1933/34*, Warszawa 1935, s. 5.

¹⁰ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939 (dalej: GMSW), sygn. I.300.1.301, bp., Uzasadnienie do projektu rozporządzenia MPIOS w porozumieniu z MPiH, z MSp r. oraz MPiT z dnia... 1932 r.

¹¹ E. Stabińska, *Łagodzenie skutków bezrobocia w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 2008, s. 15; M. Ciecocińska, *Próby walki...*, s. 32–46; *Rynek pracy w roku 1931*, „Przegląd Gospodarczy” 1932, nr 6, s. 248–249.

wśród bezrobotnych na 25%¹². Obserwowano też działania podejmowane już w pierwszych latach po I wojnie światowej przez wiele państw Europy i USA przeciwdziałające temu zjawisku¹³, które specjalnego znaczenia nabrały w okresie kryzysu lat 30. Metody organizacji służby pracy były bardzo różne, lecz na polskim gruncie szczególnie atrakcyjnymi stały się rozwiązania niemieckie (stosowane w Republice Weimarskiej).

Pierwsze drużyny pracy w II RP związane były niewątpliwie z wojewodą śląskim Michałem Grażyńskim. To z jego inicjatywy wczesną jesienią 1932 r. w powiecie rybnickim przystąpiono do organizacji drużyn pracy. Stworzone ramy dla lokalnej „Obywatelskiej Służby Pracy” szybko zostały wypełnione treścią i już 7 XI 1932 r. powstała w Rybniku pierwsza Ochotnicza Drużyna Robocza¹⁴. Była to typowa formuła eksperymentalna. Szybko okazało się, że spełnia pokładane w niej nadzieje i akcję rozszerzono. Od II 1933 r. powstawały kolejne jednostki, instytucjonalizowała i budowała się ich struktura. Równoległe, wiosną 1933 r. do tworzenia obozów pracy przystąpił Związek Strzelecki. Z inicjatywy Zofii Prausowej, ówczesnego członka zarządu, 3 IV podjęto uchwałę o organizacji instytucji zwalczającej bezrobocie. W maju związek uzyskał wsparcie ministerstwa pracy i opieki¹⁵. W kilka miesięcy projekt rozrósł się do 6 obozów pracy skupiających 1300 robotników¹⁶.

Działalności tej przyglądano się w Warszawie. Szybko zorientowano się o potencjale tkwiącym w tej inicjatywie i podjęto działania w kierunku przejęcia kontroli i rozszerzenia akcji¹⁷. W X 1933 r. ówczesny minister pracy i opieki, gen.

¹² Stowarzyszenie Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą (dalej: SOM). Sprawozdanie z działalności w okresie od 17 listopada 1933 r. do 30 listopada 1935 r., Warszawa 1936, s. 7–8.

¹³ Zob.: J. M. Zagórski, *Bułgarska służba pracy w cyfrach*, „Przegląd Służby Pracy” 1937, nr 6, s. 237–243; T. Józwicki, *Szwajcaria*, „Przegląd Służby Pracy”, nr 7, s. 306–317; tenże, *Wielka Brytania*, „Przegląd Służby Pracy”, nr 8, s. 420–424; W. Bogdanowiczowa, *Służba Pracy w świetle Międzynarodowego Kongresu*, „Przegląd Służby Pracy”, nr 10, s. 486–495; W. Wroński, *Austriacka Służba Pracy*, „Przegląd Służby Pracy”, nr 11, s. 552–559; T. Józwicki, *Służba Pracy w Niemczech*, „Przegląd Służby Pracy”, nr 12, s. 656–658, „Przegląd Służby Pracy”, 1938, nr 1, 48–62; J. M. Zg., *Grecja wprowadziła ochotniczą służbę pracy*, „Przegląd Służby Pracy”, s. 67–69, tenże, *Służba pracy w Rumunii*, „Przegląd Służby Pracy”, nr 3, s. 154–156.

¹⁴ Pierwsza drużyna, zakwaterowana w nieruchomościach należących do Huty Silesia w Pa-ruszowcu, uczestniczyła w budowie linii kolejowej Rybnik – Żory; Musioł P., *Ochotnicze Drużyny Robocze*, Katowice 1937, s. 13–16; Z. Sowiński, *Ochotnicze Drużyny Robocze*, [w:] *Roboty publiczne...*, s. 7–11.

¹⁵ CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Informacja o obozach pracy, bez tytułu, bez daty; Z. Zaleski, *Bezrobocie a organizowanie opieki nad niezatrudnioną młodzieżą w Polsce*, Warszawa 1934, s. 5.

¹⁶ SOM. Sprawozdanie..., s. 10; *Pierwszy ochotniczy obóz pracy Zw. Strzeleckiego*, „Do Pracy”, 1934, nr 1, s. 16–17.

¹⁷ W lipcu 1933 r. ówczesny dyrektor Funduszu Pracy Zbigniew Madeyski zwołał konferencję w sprawie racjonalności akcji i możliwości przeniesienia jej na grunt ogólnopolski. Tam też pojawił się projekt Leopolda Obierka (kierownik Funduszu Pracy woj. śląskiego) utworzenia trzech kategorii zespołów pracy (ośrodków zatrudnionych przy robotach publicznych, przemysłowych

Stefan Hubicki powołał komisję, która miała zbadać możliwości i metody zespołowego zatrudnienia¹⁸. Efektem pozytywnej oceny działalności drużyn roboczych było zaangażowanie się resortu w ich organizację. Dnia 17 XI 1933 r. resort pracy i opieki powołał Stowarzyszenie Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą (SOM)¹⁹. Organizacja ta, powstała poza strukturami ministerstwa, jak się wydaje, traktowana była jako swego rodzaju eksperyment. Tezę tą potwierdza notatka służbowa powstała zapewne w 1936 r. opisująca dotychczasową formułę ośrodków pracy

stworzenie i utrzymywanie obozów pracy przez Fundusz Pracy było niejako eksperymentem Funduszu Pracy w jego własnym zakresie i oparte na jego własnych funduszach²⁰.

Celem zasadniczym, jaki postawiono przed SOM była opieka nad niezatrudnioną młodzieżą a zwłaszcza organizacja dla niej zatrudnienia. Podstawowym instrumentem realizacji powyższego było tworzenie ośrodków i zespołów pracy, w których to bezrobotna młodzież miała mieszkać, pracować a także doskonalić i uzupełniać kwalifikacje zawodowe. SOM miał realizować także grupę innych zadań: wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe zgromadzonej w ośrodkach młodzieży, działalność kulturalno-oświatową, opiekę i pomoc materialną a także prowadzenie badań w zakresie organizacji opieki młodzieży i jej zatrudniania oraz działalność propagującą zagadnienia pracy w tej grupie społecznej²¹.

Stowarzyszeniem kierował sześciuosobowy zarząd²² w praktyce całkowicie zależny od MOS, które to formalnie delegowało jedynie 2 członków, jednakże w gronie reszty wybieranej przez Walne Zgromadzenie, znaczącą rolę odrywali urzędnicy MOS i Funduszu Pracy²³. Funkcję prezesa pełnili: Zygmunt Sowiński (17 XI 1933 – 27 VI 1934) i Stefan Hubicki (27 VI 1934 – 15 VII 1935). Pracami SOM kierowało Biuro SOM znajdujące się w Warszawie (prowadziła go żona

i rolnych); B. Adamus, *Na marginesie publikacji P. Musioli pt. „Ochotnicze Drużyny Robocze”*, „Przegląd Służby Pracy” 1936, nr 3, s. 129–130.

¹⁸ W skład komisji weszło pięciu przedstawicieli z MOS i po jednym z: MWRiOP, PUWFIPW, Funduszu Pracy i Instytutu Spraw Społecznych; SOM. Sprawozdanie..., s. 10.

¹⁹ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Junackie Hufce Pracy (dalej: JHP), sygn. 7, bp., Statut Stowarzyszenia Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą. Andrzej Brzeziński podaje, iż nie nabyło ono nigdy praw stowarzyszenia wyższej użyteczności wskutek braku uznania za takowe przez MSW i decyzja ta nie została ogłoszona w Monitorze Polskim (*Junackie Hufce Pracy w latach 1933–1939*, Warszawa 1981, s. 82, maszynopis pracy doktorskiej Wydział Prawa UW).

²⁰ CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Notatka służbowa, bez daty, podpis nieczytelny.

²¹ AAN, JHP, sygn. 7, Statut...; Z. Zaleski, *Bezrobocie a organizowanie...*, s. 6–7.

²² Pierwszy zarząd SOM (17 XI 1933–27 VI 1934) składał się z: członków z wyboru: Z. Sowiński (prezes), H. Hubicka (wiceprezes), Zbigniew Madeyski (sekretarz) oraz delegowanych przez resort pracy: Mieczysław Besiekierski (wiceprezes), Gustaw Zieliński (skarbnik). Drugi zaś (27 VI 1934–15 VII 1935) z wyboru weszli S. Hubicki (prezes), Z. Sowiński (wiceprezes), H. Hubicka (wicesekretarz), Z. Madeyski (sekretarz), delegatami ministra byli: M. Besiekierski (wiceprezes), G. Zieliński (skarbnik); SOM. Sprawozdanie..., s. 12.

²³ Wykaz członków SOM; zob.: tamże, s. 11.

ministra, Hanna Hubicka). Wzorem niemieckim w terenie funkcjonowały tzw. Ośrodki Pracy (czasami zwane Obozami Pracy, potocznie też stosowano nazwę wersji śląskiej – ODR), w skład których wchodziły drużyny junackie (męskie i żeńskie). Drużyna formalnie składała się ze 101 junaków (w praktyce liczebność była dość różnorodna) i podzielona była na 4 zastępy po 25 junaków. Na jej czele stał drużynowy. Zaprowadzono trójstopniowy system członkostwa (ochotnik-junak, młodszy-junak, junak) oraz drużynowe organy samorządowe (Ogólne Zebranie, Rada Drużyny, Sąd Koleżeński)²⁴.

Już na samym początku dokonano aneksji drużyn prowadzonych przez Zw. Strzelecki (porozumienie z VI 1934 r.). Przez pierwszy okres obie organizacje współpracowały ze sobą. Wkrótce ten ostatni został trwale odsunięty od wpływu na ośrodki. Na taką decyzję SOM miało wpłynąć odkrycie faktu, iż zarząd związku czerpał poboczne zyski dla siebie z działalności ośrodków²⁵. Analogiczna próba objęcia kontrolą śląskich ODR spotkała się z zasadniczym sprzeciwem tej organizacji. Ostatecznie dopiero w IV 1935 r. scalono obie organizacje, zachowując jednak autonomiczność ODR poprzez utworzenie tzw. Okręgowego Biura SOM-Inspektorat Śląski ODR z siedzibą w Katowicach²⁶.

Już jesienią 1933 r. przystąpiono do rekrutacji zarówno junaków jak i personelu, jednak właściwa akcja rozpoczęła się w III 1934 r. Każde województwo otrzymało jako swoje zadanie określony kontyngent. Prowadzono ją przede wszystkim w oparciu o Biura Pośrednictwa Pracy. Poszukiwano też wsparcia u władz terenowych i samorządowych a także i organizacji młodzieżowych. W szczególności zaangażowały się Zw. Strzelecki, OMP, ZMW „Wici”, ZHP czy Warszawskie Towarzystwo Patronatu nad Nieletnimi²⁷. Oprócz czynności rejestracyjnych dokonywano badań lekarskich²⁸ a także wstępnej selekcji pod względem moralnym²⁹. Rekrutacja przebiegała dość opornie. Mimo, iż liczba chętnych zarejestrowanych znacząco przekroczyła kontyngent, to w wyniku licznych, zwłaszcza w pierwszym okresie, rezygnacji istniał niedobór uczestników. W kolejnym

²⁴ AAN, JHP, sygn. 7, bp., Regulamin Ośrodków Pracy Ochotniczej dla Niezatrudnionej Młodzieży; Jak jesteśmy zorganizowani?, „Do Pracy” 1934, nr 1, s. 6–7; Z. Zaleski, *Bezrobocie a organizowanie...*, s. 8–9. W późniejszym okresie formalna wielkość drużyny wynosiła 102. Szczegółowa analiza zasad organizacyjnych zob.: A. Brzeziński, *Junackie Hufce...*, s. 79–92.

²⁵ CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Referat o obozach pracy, bez tytułu, bez daty, bez autora.

²⁶ P. Musioł, *Ochotnicze...*, s. 23; SOM, Sprawozdanie..., s. 12.

²⁷ AAN, JHP, sygn. 6, k. 29–32, Stowarzyszenie Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą, 16 II 1935; SOM, Sprawozdanie..., s. 18–20, 92; *Sprawozdanie Stowarzyszenia Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą 1934–1935*, Warszawa 1935, s. 12–17.

²⁸ AAN, JHP, sygn. 6, k. 49, Instrukcja dla lekarzy przeprowadzających wstępne badania kandydatów na junaków; CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Regulamin dla ochotników; ibidem, Regulamin dla ochotniczek.

²⁹ CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Instrukcja dla osób organizujących Ośrodki Pracy; ibidem, Instrukcja rekrutacyjna.

roku nieco zmieniono zasady. W celu ujednoczenia kryteriów angażu młodzieży zrezygnowano ze współpracy z organizacjami zewnętrznymi i oparto się wyłącznie o BPP³⁰. Oprócz zasadniczej akcji rekrutacyjnej w 1934 r. zorganizowano nabór interwencyjny. Wynikał on z zaangażowania młodzieży do usuwania skutków powodzi (głównie w woj.: kieleckim, krakowskim, stanisławowskim, tarnopolskim i śląskim)³¹. Dodatkową formą rekrutacyjną było uzupełnianie składu ośrodków przez ich kierowników. Choć początkowo nie przewidywano takiej drogi, to trudności logistyczne zmusiły SOM do rewizji założeń i szefowie ośrodków otrzymali stosowne uprawnienia³².

Personel Ośrodków Pracy rekrutował się głównie ze środowisk legionowych, które zresztą traktowały powstanie stowarzyszenia jako swego rodzaju miejsce alokacji dla pozbawionej w czasie kryzysu pracy części swych członków³³. Ilość kadry zarówno terenowej jak zatrudnionej w centrali wahała się od 117 w IV 1934 r. (bez śląskich ODR) do 394 w VII 1935 r. (ze śląskimi ODR). Stosunek obu grup wynosił mniej więcej 3 do 1³⁴.

Zgromadzona przez SOM młodzież zatrudniana była głównie przy robotach publicznych. Sezonowość takich prac wymusiła przyjęcie określonej zasady działalności. Otóż wiosną rozbudowywano liczebnie ośrodki, które do jesieni dyslokowane były zgodnie z przyjętym wcześniej planem zadań. Sezon letni trwał 8–9 miesięcy. Tuż przed okresem zimowym dokonywano selekcji uczestników obozów a zmniejszoną grupę rozmieszczano w zimowych ośrodkach warsztatowych³⁵. Ta ogólnie przyjęta zasada była z czasem modyfikowaną, powstawały bowiem stałe ośrodki warsztatowe, rolne i administracyjne.

W okresie przygotowawczym (do końca III 1934 r.) zorganizowano 11 ośrodków. Większość z nich pracę podjęła w II 1934 r., lecz właściwy początek sezonu robót przypadł na kwiecień. W sumie w 1934 r. pracowało łącznie 58 drużyn (bez warsztatów i ośrodków rolnych; siedem z nich w dwóch różnych miejscach)³⁶.

³⁰ SOM. Sprawozdanie..., s. 18–20.

³¹ AAN, JHP, sygn. 14, bp., Pismo SOM do Zarządu Naczelnego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, 28 VII 1934; SOM. Sprawozdanie..., s. 18–20; *Kronika powodziowa O. P.*, „Ośrodki Pracy” 1934, nr 7, s. 16–21.

³² AAN, JHP, sygn. 2, bp., Pismo okólne nr 52 z 23 III 1935 r.; ibidem, sygn. 8, bp., Instrukcja organizacyjna, maj 1935 r.

³³ AAN, JHP, sygn. 13, k. 53, Pismo Związku Strzeleckiego, oddział Koprzywnica do SOM, 25 IV 1934; tamże, k. 55, Wykaz bezrobotnych członków Związku Podoficerów Rezerwy okręgu Kielce, bd.; tamże, k. 82, Pismo Unii Polskich Związków Obrońców Ojczyzny do Ministra Pracy i Opieki Społecznej, 18 IV 1934.

³⁴ SOM. Sprawozdanie..., s. 14.

³⁵ AAN, JHP, sygn. 6, k. 33–38, Regulamin junaka; *Praca zespołów zimowych*, „Ośrodki Pracy” 1935, nr 2, s. 4–5; Przed nowym etapem pracy, ibidem, nr 7, s. 3.

³⁶ Dane Funduszu Pracy przynoszą informacje o istnieniu 56 ośrodków; Fundusz pracy w latach..., s. 34.

Program obejmował kilka grup prac. Największą stanowiły szlaki wodne. Obejmowały one regulację oraz obwałowanie. Gro drużyn skierowano na rzekę Wisłę. Pierwsze siedemnaście ośrodków umiejscowiono wzdłuż jej brzegów, począwszy od Krakowa aż po ujście³⁷. W kolejnych miesiącach utworzono dalsze pięć³⁸. Prace o podobnym charakterze, choć na mniejszą skalę prowadzono na: Warcie, Dunajcu, Rabie, Kisielinie, Sanie, Neretwie, Pysznej i mniejszych potokach górskich oraz na Kanale Mosińskim³⁹. Natomiast ośrodki zlokalizowane w Porąbce i Międzybrodziu (nr 12, 17, 24) wspierały budowę zapory wodnej na Sole, zaś w Krakowie–Płaszowie portu (nr 19)⁴⁰. Drużyny robocze wraz z postępem prac przemieszczały się stąd też nazwy ośrodków miały charakter raczej orientacyjny, a nieczęsto też, wraz z przenosinami nadawano im nowe.

Drugą grupę prac stanowiły roboty drogowe i kolejowe. Prace budowlane i remontowe na kolei rozpoczęto już w II 1934 r. przy rozbudowie warszawskiego węzła kolejowego (ośrodek Warszawa-Młocińska, nr 13). Następnie wraz z początkiem sezonu drużyny robocze uczestniczyły w pracach na liniach Warszawa – Radom, Druskieniki – Zdrój, Kraków – Miechów⁴¹. Modernizowano także drogi: Wilno – Kobylniki, Grodno – Druskieniki, Kobryń – Pińsk, Wielka Wieś – Hel oraz budowano autostradę pod Ciechanowem⁴².

³⁷ W kwietniu uruchomiono ośrodki w woj. warszawskim (w nawiasie nr ośrodka): Zakroczym (39), Kępa Kępińska (41), Modlin (42), Góra Kalwaria (43), w kieleckim: Nowy Korczyn (25 i 15), Sandomierz (30 i 16), w lubelskim: Piotrawin (37), Solec k. Kazimierza (38), w krakowskim: Szczucin (26), w pomorskim: Solec Kujawski (18), Szarogród (35), Tczew (36), Bógpomóż (52), Grudziądz (53), Kuchnia k. Gniewa (54); SOM. Sprawozdanie..., s. 34–35; *Gdzie pracujemy*, „Ośrodki Pracy” 1934, nr 3, s. 4; *Gdzie pracujemy*, tamże, nr 4, s. tyt.; CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Wykaz Ośrodków Pracy SOM według nadesłanych raportów do dnia 25 maja 1934 r.

³⁸ W maju Zawichost (kieleckie, 32), w sierpniu Puławy (lubelskie, 61), Boiska (kieleckie, 60), we wrześniu Toruń (pomorskie, 29), w październiku Nadbrzezie (lwowskie, 24); SOM Sprawozdanie..., s. 34–35; *Gdzie pracujemy*, „Ośrodki Pracy” nr 3, 1934, s. 4; *Gdzie pracujemy*, tamże, nr 4, s. tyt.; CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Wykaz Ośrodków...

³⁹ Ośrodki znajdowały się w woj. krakowskim: Czorsztyn (14), Krościenko (23), Nowy Targ (31) – rz. Dunajec, Lubień (33) – rz. Raba, Świdnik – Grybowo (44) – mniejsze potoki górskie, Opatowiec (20) – rz. Kisielina i Dunajec, w poznańskim: Koło (22) – rz. Warta, Kępa Wielka (56) – Kan. Mosiński, w lwowskim: Nadbrzezie (17) – rz. Łągwa, San, Wisła, w wołyńskim: Lubomla (27) – rz. Neretwa; w łódzkim: Wieluń (23) – rz. Pyszna; SOM. Sprawozdanie..., s. 34–35; *Gdzie pracujemy*, „Ośrodki Pracy” 1934, nr 3, s. 4; *Gdzie pracujemy*, tamże, nr 4, s. tyt.; CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Wykaz Ośrodków...

⁴⁰ SOM. Sprawozdanie..., s. 34–35; *Gdzie pracujemy*, „Ośrodki Pracy” 1934, nr 3, s. 4; *Gdzie pracujemy*, tamże, nr 4, s. tyt.; CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Wykaz Ośrodków...

⁴¹ Ośrodki znajdowały się w: Warce i Grobicach (linia Warszawa – Radom, nr 33 i 44), Druskienikach, Jaśkielewiczach (linia Druskieniki – Zdrój, nr 50 i 51), Miechowie (linia Kraków – Miechów, nr 31); SOM. Sprawozdanie..., s. 34–35; *Gdzie pracujemy*, „Ośrodki Pracy” 1934, nr 3, s. 4; *Gdzie pracujemy*, tamże, nr 4, s. tyt.; CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Wykaz Ośrodków...

⁴² Ośrodki znajdowały się w: dwa w Kobylnikach (droga Wilno – Kobylniki, nr 10 i 58), Rajgrodzie (1), Grodnie (3), – droga Grodno – Druskieniki, Kobryniu (47), Drohiczyniu (48) i Janowie Poleskim (49) – droga Kobryń – Pińsk, dwa w Cetniewie (droga Wielka Wieś – Hel, nr 29 i 57), Ciechocinku (9) – autostrada; SOM. Sprawozdanie..., s. 34–35; *Gdzie pracujemy*, „Ośrodki Pracy”

Ostatnią były zadania zlecane przez samorządy. Były to dość różnorodne prace. Uczestniczono bowiem, od XI 1933 r. w budowie stadionu miejskiego w Krakowie -Bronowicach (nr 2), od II 1934 r., lotniska w Białymstoku (nr 7) a od IV stadionu w Łomży (nr 28). Podobne prace wykonywano w Drohobyczu i Zajezierzu (nr 8 i 1)⁴³.

W nowym sezonie (1935 r.) zakres prac uległ niewielkim zmianom, dominowała regulacja i obwałowanie rzek (Wisły, Warty, Soły, Skawy, Tyśmienicy, Wereszycy, Raby, Dunajca, Czarnej Przemszy, Karczówki, Orzycy, Hownicy i mniejszych potoków górskich oraz Kanału Olszowieckiego). W niektórych miejscach dokonano także melioracji przyległych do rzek terenów. Podjęto natomiast na szerszą skalę budowę i modernizację dróg, w tym: Czernica – Koniecpol (kieleckie), Piwniczna – Żagiestów (krakowskie), Nowogródek – Huta, Leśna – Miłowody oraz Nowogródek – Lida (nowogródzkie), Kiwerce – Łuck (wołyńskie), Wilno – Zułów, Wilno – Kobylniki, Postawy i Holszany (wileńskie), Kobryń – Pińsk (poleskie), Włocławek – Brześć Kujawski (warszawskie), Zarzecze – Hybie (śląskie). Kontynuowano prace na liniach kolejowych (Sierpc – Brodnica, Żory – Pszczyna) i na zlecenie samorządów (Toruń, Białystok). Kilka drużyn pracowało w kamieniołomach (warszawskie i krakowskie) skąd pozyskiwano materiał do budowy dróg. Pojawiły się też zadania okazjonalne: kopiec Piłsudskiego w Krakowie-Bronowicach, Dom Strzelca w Grodnie czy stadion w Spale⁴⁴. W 1935 r. poszczególne drużyny uzyskały większą samodzielność, co zwiększyło ich mobilność.

Ośrodki warsztatowe pracowały głównie na potrzeby innych drużyn wytwarzając potrzebne im produkty. Były też miejscem szkolenia zawodowego i podstawą zimowej akcji zatrudniania młodzieży. Pierwsze pojawiły się w III 1934 r. Przejęto wówczas m.in. warsztaty Zw. Strzeleckiego (Zajezierze). Właściwy rozwój nastąpił jednak od listopada w związku z zakończeniem letniego sezonu roboczego. Podwyższono wówczas stan do 19 jednostek (15 męskich i 4 żeńskie). Rozlokowane w całym kraju, zatrudniały ok. 2700 junaków⁴⁵. Z zasady miały kompleksowo obsłużyć i zapewnić wyposażenie drużynom. Wykonywano w nich narzędzia, konstruowano baraki mieszkalne dla drużyn, szyto odzież, bieliznę, obuwie i wytwarzano środki czystości. Po okresie zimowym, w związku z wypo-

1934, nr 3, s. 4; *Gdzie pracujemy*, tamże, nr 4, s. tyt.; CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Wykaz Ośrodków...

⁴³ SOM. Sprawozdanie..., s. 34–35; *Gdzie pracujemy*, „Ośrodki Pracy” 1934, nr 3, s. 4; *Gdzie pracujemy*, tamże, nr 4, s. tyt.; CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Wykaz Ośrodków...

⁴⁴ SOM. Sprawozdanie..., s. 44; zob. tabelę: *Gdzie pracujemy*, „Ośrodki Pracy” 1935, nr 9–19, 21–30, 37, 37.

⁴⁵ Warsztaty mieściły się w: Wolborzu ślusarsko-mechaniczny; Grodnie, Zajezierzu, Grupie (k. Grudziądz), Nowym Targu, Puławach, Lipowicy (k. Przemyśla) – stolarsko-ciesielskie, Toruniu, Łomży – stolarskie, Siedliskach – kołodziejsko-kowalski, Sandomierzu – szkutniczy, Bronowicach Małych (k. Krakowa) – blacharski, Winiarach Wiślanych – rymarski, Dęblinie – szewski, Jabłonej – masarsko-mydlarski, Warszawie-Pradze, Raszynie, Bryskach, Herbach Śląskich – krawiecko-bielżniarskie; SOM. Sprawozdanie..., s. 18–20, 32–32.

sażeniem ośrodków w niezbędny sprzęt i narzędzia część warsztatów zlikwidowano kierując junaków do drużyn w terenie. Dokonano też konsolidacji, a w celu obniżenia kosztów działalności ograniczono stan osobowy. W sumie likwidacji uległo 8 warsztatów, 3 połączono, 2 przeniesiono a także utworzono 3 nowe (Śląsk). Pod koniec działalności SOM posiadał 12 warsztatów⁴⁶.

Zasadniczym zadaniem, na jaki wskazywał SOM tworząc ośrodki rolne było zbudowanie „dużych wzorowych gospodarstw o charakterze spółdzielczym”⁴⁷. Ta wyraźnie eksperymentalna formuła realizując cele statutowe SOM, miała stać się ważnym elementem obniżającym koszty działalności SOM i wspierającym ich samowystarczalność. Płody rolne i produkty przetworzone dystrybuowane były między ośrodki a struktura produkcji wyraźnie odzwierciedlała w/w założenie. Ośrodki rolne powstawały od początku 1934 r. (nabywane na własność bądź dzierżawione przez stowarzyszenie). W sumie SOM dysponował siedmioma takimi obiektami, z czego trzy, o znacznych rozmiarach, miały charakter rolno-hodowlany i przetwórczy, a pozostałe cztery, to warsztaty rolno-ogrodnicze. W większych ośrodkach kwaterowano głównie junaków, zaś w gospodarstwach ogrodniczych (mniejszych) junaczki⁴⁸.

Do pierwszej grupy zaliczał się wydzierżawiony w XII 1934 r. majątek Rogożno-Zamek. W tej 460 ha jednostce oprócz produkcji rolno-hodowlanej uruchomiono też palarnię kawy (zbożowej), piekarnię, wytwórnię makaronów, serów i produktów przetwórstwa mlecznego. Większe, 639 ha nabyto od Państwowego Banku Rolnego w III 1935 r. w Mgowie (k. Grudziądza). Znajdowało się ono jednak w stanie wymagającym znacznych inwestycji. Ostatnie, gospodarstwo łąkowe Rząśnik-Pulwy (pod Wyszkowem). SOM uzyskało od Dyrekcji Lasów Państwowych w zamian za meliorację 500 ha bagien. Umowę zawarto w IV 1935 r. Liczyło ono 210 ha z przeznaczeniem na gospodarstwo spółdzielcze dla 20 junaków.

Mniejsze znajdowały się w Raszynie, Bieniewicach, Gołębiewie i Jasińcu. W pierwszej, wydzierżawionej w II 1934 r. (pow. ok. 10 ha), gospodarstwo ogrodnicze stanowiło margines działalności. W drugiej (pow. błoński, woj. warszawskie) nabytej w V 1935 r. od PBR (62,5 ha), założono ogród warzywny. Gołębiewo (pow. grudziądzki), wydzierżawione w VII 1934 r., obejmowało 70 ha. Ostatnią zaś (pow. grójecki), 19 ha osadę fabryczną „Czersk” zakupiono w III 1935 r. Stanowiła przede wszystkim punkt zborny dla rekrutowanych junaków, choć 13 ha ziemi ornej i 2 ha stawów wykorzystywane było rolniczo.

⁴⁶ Mieściły się one w: Wolborzu – ślusarsko-mechaniczny; Grodnie, Nowym Targu – stolarsko-ciesielskie, Zajezerzu (wraz z dawnymi w Dęblinie i Winiarach Wiślanych) – stolarsko-ciesielski i rymarsko-szewski, Sandomierzu – szkutniczy, Jasieniec (przeniesiony z Jabłonnej) – masarsko-mydlarski, Raszynie, Bieniewicach (przeniesiony z Brysków), Herbach Śląskich, Dąbrowie Górniczej, Siemianowicach – krawiecko-bielizniarskie; Warszawie-Pradze – krawiecko-bielizniarski i introligatorski, Mysłowice – szewski; tamże, s. 32–32.

⁴⁷ Opisy ośrodków rolnych. Zob.: tamże, s. 44.

⁴⁸ Tamże, s. 44–46.

W czasie prawie dwuletniej działalności SOM zatrudniło 28 884 junaków (w tym 1300 junaczek). Ponad połowę stanowili mieszkańcy małych miasteczek i wsi z terenów cechujących się wysokim przeludnieniem agrarnym (kieleckie, krakowskie, lwowskie, warszawskie i łódzkie). Zgodnie z sezonowym charakterem prac liczba młodzieży rosła począwszy od marca do sierpnia, zaś od listopada była ograniczana średnio $\frac{1}{4}$ stanu⁴⁹. Junacy z reguły wywodzili się z rodzin chłopskich lub robotniczych w znacznej części dotkniętych bezrobociem⁵⁰. Co trzeci pochodził z rodziny niepełnej⁵¹. Zgodnie z założeniem SOM w ośrodkach znaleźli się przede wszystkim junacy w wieku od 17 do 20 (ok. $\frac{1}{2}$ stanu) oraz od 21 do 24 lat (ok. $\frac{1}{3}$)⁵². W znacznej większości posiadali niskie wykształcenie, prawie $\frac{3}{4}$ ukończyło jedynie szkołę podstawową ($\frac{1}{2}$ z nich nie przekroczyła czwartej klasy)⁵³. Nie była to młodzież całkowicie bierna zawodowo, prawie połowa miała za sobą już zatrudnienie. Brak też długich okresów bierności zawodowej, większość z nich traciła pracę po 1930 r.⁵⁴

Średnia długość pobytu junaków w drużynach wynosiła kilka miesięcy. Największa grupa, tj. ok. 40%, mimo stosowania wstępnej selekcji rezygnowała po krótkim okresie pobytu (do 3 m-cy). Do rzadkości też należały jednostki, które potrafiły wytrwać w ośrodkach dłużej niż rok. Dość stałymi byli mieszkańcy małych miast i osiedli wiejskich, choć wśród ostatnich zauważalny był większy ruch w okresach natężenia sezonowych prac polowych. Z zasady były to dobrowolne zwolnienia, choć odsetek usuniętych karnie też nie był mały, bowiem stanowił 14,5% (chłopcy) i 6,5% (dziewczęta) ogółu opuszczających SOM⁵⁵.

Specyfika pracy, jaką wykonywali junacy wpływała bezpośrednio na formułę organizacyjną ośrodków. Normą było skoszarowanie. Jedyne wyjątkiem to warszawski Żoliborz-Marymont (ośr. żeński), którego uczestnicy zamieszkiwali we własnych domach⁵⁶. Zwykle lokowano je w budynkach wynajmowanych lub użyczanych przez instytucje państwowe czy samorządowe (hale pofabryczne, zamki, kamienice, różne budynki mieszkalne i gospodarcze) oraz w wybudowanych obozach (zwykle drewnianych barakach). Nierzadko, szczególnie w pierwszym okre-

⁴⁹ Tamże, s. 46.

⁵⁰ Tamże, s. 85–86; Sprawozdanie Stowarzyszenia..., s. 17–18.

⁵¹ SOM. Sprawozdanie..., s. 86; Sprawozdanie Stowarzyszenia..., s. 18–19.

⁵² Zakładany wiek junaków miał wynosić 17–21 lat dla chłopców i 15–21 dla dziewcząt. AAN, MOS, sygn. 62, k. 5, Roboty prowadzone przez junaków Stowarzyszenia Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą; Sprawozdanie Stowarzyszenia..., s. 19–20; SOM. Sprawozdanie..., s. 16; AAN, JHP, sygn. 6, Regulamin junaka, k. 33–38.

⁵³ SOM. Sprawozdanie..., s. 88.

⁵⁴ Dane dotyczą 18 536 z 28 884 junaków; 14 273 z nich posiadało doświadczeni zawodowe; tamże, s. 92.

⁵⁵ Tamże, s. 77–78; Sprawozdanie Stowarzyszenia..., s. 20–22.

⁵⁶ AAN, JHP, sygn. 14, bp., Pismo SOM do Dyrektora Toeplitza, 7 IX 1934 r.

sie istnienia SOM junacy zamieszkiwali namiotach. Swoistą formą były pływające obozy pływające instalowane na barkach przeznaczone do pracy na rzekach⁵⁷.

Warunki mieszkaniowe w ośrodkach nie należały do najlepszych. Mimo, iż podczas kontroli przeprowadzonej w 1935 r. uznano je za „w zasadzie zadowalające”, to jednak szczegółowe informacje na ten temat wskazują na konieczność traktowania z dystansem tej konstatacji⁵⁸. O ile w warsztaty i ośrodki rolne posiadały znośną bazę lokalową, to już warunki w terenowych ośrodkach zależały zwykle od miejscowej sytuacji, stosunku lokalnych władz. Uznając za ogólnie niski poziom warunków mieszkaniowych, stosunkowo najlepsze panowały w ośrodkach zlokalizowanych w starych zamkach, pałacykach czy koloniach letnich. Bywały jednak i wypadki lokowania junaków w rolniczych budynkach gospodarczych gdzie warunki nie spełniały jakichkolwiek norm⁵⁹. Podobnie wyglądała sytuacja z obozami namiotowymi i pływającymi. Z czasem SOM powiększył zasoby o specjalnie przygotowane dla drużyn baraki co w pewnym stopniu poprawiło sytuację. Wspomniana kontrola wykazała wiele niedomagań. W tym podnoszono brak podstawowych urządzeń sanitarnych, ciasnotę, niedostateczne ogrzewanie, wilgoć, itp⁶⁰.

Oprócz zakwaterowania, każdy z junaków otrzymywał wyżywienie, ubranie i środki czystości. Stowarzyszenie zorganizowało podstawową opiekę lekarską. Do każdego ośrodka zakontraktowano lekarza, który okresowo dokonywał przeglądu stanu zdrowia a także udzielał bieżącej pomocy. Choroby nabyte podczas pobytu w ośrodku leczone były na koszt SOMu, zaś w ciężkich przypadkach ponosiło ono koszty opieki przez pierwsze 6 tygodni. Każda drużyna dodatkowo otrzymywała pewną kwotę z przeznaczeniem na medykamenty. Junacy otrzymali również ubezpieczenie od nieszczęśliwych wypadków⁶¹. W okresie do X 1935 r. odnotowano 38 przypadków śmierci, z czego większość – 22, to były utonięcia⁶².

Junacy za pracę otrzymywali wynagrodzenie. Za każdy dzień 50 gr., oraz za każdy przepracowany miesiąc po 5 zł. Te ostatnie lokowane książeczkach PKO mogły zostać podjęte dopiero po opuszczeniu ośrodka. W sezonie zimowym junaków nie wynagradzano. Wyższe stawki mieli drużynowi i zastępowi.⁶³ Warunkiem wypłaty było wykonanie zadania w zgodzie z wyznaczonymi normami. W początkowym okresie istniał poważny problem z wydajnością pracy. Dopiero po ich obniżeniu oraz modyfikacji zasad udało się ustalić pewien standard, co

⁵⁷ AAN, MOS, sygn. 62, k. 1–57, *Roboty...*; SOM. Sprawozdanie..., s. 47–48; Sprawozdanie Stowarzyszenia..., s. 91–92.

⁵⁸ AAN, MOS, sygn. 62, k. 1–57, *Roboty...*

⁵⁹ E. Słabińska, *Ochotnicze drużyny robotnicze na terenie województwa kieleckiego w latach 1933–1935*, „*Studia Kieleckie*” 2004, nr 4, s. 107–108; *taż*, *Łagodzenie...*, s. 150–152.

⁶⁰ AAN, MOS, sygn. 62, k. 54–57, *Roboty...*

⁶¹ AAN, JHP, sygn. 6, k. 33–38, Regulamin junaka.

⁶² AAN, MOS, sygn. 62, k. 1–57, *Roboty...*; SOM. Sprawozdanie..., s. 58.

⁶³ AAN, JHP, sygn. 6, k. 33–38, Regulamin junaka.

do którego uzyskano akceptację zainteresowanych problemem instytucji. Ochotników zobowiązano do pracy 6 godzin w ciągu dnia przez 6 dni w tygodniu, zaś normę ustalono

w granicach normalnej wydajności otrzymywanej w tym samym przeciągu czasu na robotach publicznych zatrudniających robotników niewykwalifikowanych⁶⁴.

Ośrodki Pracy SOM stanowiły nie tylko instrument walki z bezrobociem wśród młodzieży ale również miała ona w nich znaleźć, jak w przewodnim liście wskazywał ówczesny minister opieki S. Hubicki „możność wychowania obywatelskiego, umysłowego i fizycznego”⁶⁵. Podkreślano cel, jakim było:

podniesienie wartości junaka jako człowieka i obywatela poprzez wyrobienie w nim poczucia ludzkiej godności honoru pracy, usprawnienie do działań i pracy zbiorowej, rozwijanie samodzielności i aktywności życiowej i społecznej oraz podnoszenie na wyższy poziom umysłowy i kulturalny⁶⁶.

W ramach tego zadania prowadzono akcję oświatową, samokształceniową, dokształcającą, organizowano i udostępniano księgozbiory biblioteczne, przenieśmowano prasę, organizowano różnorodne wycieczki krajoznawcze, uczestniczono w wydarzeniach i obchodach rocznic państwowych⁶⁷. Koordynatorem jej był inspektor wychowania obywatelskiego (urzędujący w Biurze SOM) i terenowi instruktorzy. W drugim sezonie działalności, prowadzona akcja oszczędnościowa SOMu uwidoczniła się i w tym zadaniu. Zlikwidowano instytucję instruktora a jego obowiązki przejęli drużynowi. Przy SOM powstał także fundusz stypendialny, który kredytował naukę zawodu dla posiadających „nienaganną opinię” junaków⁶⁸.

Wielką wagę przykładaly władze stowarzyszenia do szerzenia w drużynach zasad spółdzielczości. Idea ta wydawała się jedną z przyświecających samemu założeniu SOMu, jednak jej wdrożenie przyspieszyła akcja oszczędnościowa realizowana w 1935 r. Usamodzielnienie drużyn, likwidacja części personelu sprzyjała transformacji organizacyjnej samorządu spółdzielczego⁶⁹. Faktem jednak jest, iż

⁶⁴ AAN, MOS, sygn. 6, k. 40, Pismo okólne Głównego Inspektora Pracy z 19 IV 1934 r.

⁶⁵ S. Hubicki, *Do pracy!*, „Do Pracy” 1934, nr 1, s. 3.

⁶⁶ SOM. Sprawozdanie..., s. 59; zob.: AAN, JHP. Sygn. 7, bp, Statut...; tamże, MOS, sygn. 62, k. 45; *W przededniu powstania nowej ideologii*, „Ośrodki Pracy” 1934, nr 8, s. 1.

⁶⁷ *Rocznica odzyskania Niepodległości*, „Kurier Warszawski” 1935, nr 311, s. 2; J. B., *Światlica*, „Do Pracy” 1934, nr 2, s. 17; zob.: *Kronika*, „Ośrodki Pracy” 1934, nr 2–15; tamże, 1935, nr 1–30.

⁶⁸ Powstał na bazie składki dokonanej w centrali SOM dla uczczenia pamięci zmarłej matki min. Hubickiego kredytował, w części lub całości, naukę zawodu dla wybranych junaków. Po ukończeniu szkoły beneficjent był zobowiązany zwrócić ratalnie stypendium; AAN, JHP, sygn. 11, bp., Fundusz stypendialny.

⁶⁹ AAN, JHP, sygn. 8, bp., Tymczasowy Regulamin Drużyny Junackiej SOMu, luty 1935 r.; *Samorząd i spółdzielczość*, „Ośrodki Pracy” 1935, nr 31, s. 13.

już w II połowie 1934 r. zaczęto wprowadzać w czyn pierwsze programy rozpowszechniające spółdzielczość⁷⁰. Początkowo powstały w ośrodkach spółdzielcze sklepiki. Stopniowo uzyskiwana samodzielność finansowa drużyn, wzmogła akcję i zaczęły powstawać pierwsze zespoły akordowe w ramach wytwórczości warsztatowej (introligatorski w Warszawie-Pradze, radiotechniczny w Warszawie-Młocińskiej). W VIII 1934 r. unormowano odpowiednią instrukcją organizację spółdzielni junackich, w której zalecono zakładanie spółdzielni we wszystkich ośrodkach⁷¹.

Środki finansowe na działalność SOM czerpał z dwóch źródeł: resortu pracy i opieki oraz Funduszu Pracy. Wysokość kwot przyznawanych z funduszu zależna była od programu robót publicznych, które miały być wykonane przez zespoły junackie. W pierwszym pełnym roku budżetowym, 1934/35 fundusz obciążał kwotami swych kredytobiorców na rzecz, których wykonywane były prace tzn. ministerstwa komunikacji oraz rolnictwa. W kolejnym sezonie zmieniono zasady i bezpośrednim kredytobiorcą stał się SOM, choć prace prowadzone były nadal na rzecz w/w resortów. Wpływy z ministerstwa pracy i opieki przeznaczone były na pokrycie kosztów utrzymania ośrodków w czasie zimy, warsztatów, ośrodków rolnych oraz na akcję kulturalno-oświatową.

W okresie organizacyjnym, tj. od 17 XI 1933 r. do 31 III 1934 r. działalność SOM finansowało ministerstwo pracy i opieki. Na ten cel przeznaczono 5,5 mln zł. Stowarzyszenie zużytkowało niewielką część tej sumy, tj. 656 187,68 zł przenosząc resztę do budżetu roku następnego⁷². W myśl umowy zawartej 1 III 1934 r. między SOM a MOS i Funduszem Pracy wysokość kredytu pierwszej instytucji miała wynieść 6 007 950 zł, zaś drugiej 5 583 000 zł. W kolejnym sezonie SOM zawarł umowę z Funduszem Pracy (1 III 1935 r.) na kwotę 6 mln., zaś resort opieki ustalił ryczałt w identycznej wysokości. Do tego doszły niewielkie sumy, na które składały się składki członków, kary oraz zyski z lokat (7 tys. zł)⁷³.

Wykonanie budżetów nastroczyło wiele trudności. Podstawą do otrzymania środków z Funduszu Pracy było przepracowanie przez drużyny robocze odpowiedniej liczby dniówek. Tych zaś, skalkulowanych w pierwszym roku zbyt optymistycznie (plan zatwierdzony 8 II 1934 r.) nie udało się wykonać, co spowodowało zmniejszenie dotacji z planowanych 4 383 000 zł do 1 067 285,25 zł. Dodatkowo nie została przelana na konta SOM reszta środków, planowana jako dotacja funduszu a jedynie jej połowa (600 tys. zł). Powstał w efekcie deficyt, który został pokryty ze środków uzyskanych z resortu opieki w 1933/1934

⁷⁰ B. A., *Wielkie czy małe spółdzielnie junackie?* „Ośrodki Pracy” 1934, nr 9, s. 16–17; J. B., *Sprawy rachunkowe w spółdzielni junackiej*, tamże, s. 18–19; J. Wolski, *Niewłaściwy sposób zakładania spółdzielni*, tamże, nr 11, s. 14–15; *Junacka kooperacja*, „Spółnota” 1935, nr 19, s. 1.

⁷¹ SOM. Sprawozdanie..., s. 16–18; Sprawozdanie Stowarzyszenia..., s. 84–87.

⁷² SOM. Sprawozdanie..., s. 73.

⁷³ AAN, JHP, sygn. 9, bp., Ogólne zestawienie projektu budżetowego SOMu na okres 1935/1936.

(4 843 812,32 zł). Istotnymi okazały się też trudności we współpracy ze śląskimi ODR, które miały być finansowane z w/w środków. SOM przekazał ODR zaliczkę w wysokości 1,1 mln zł, jednak mało konkretne zapisy umów spowodowały, iż ostatecznie ODR nie udokumentowały przepracowanego czasu i nie uzyskano od Funduszu Pracy środków na ten cel, co dodatkowo powiększyło deficyt⁷⁴. Preliminarz budżetowy na rok 1934/1935 wyniósł 9 669 540,70 zł⁷⁵. Po zawarciu w/w umów podwyższono wpływy do 11 590 950 zł. Z tego ostatecznie wydatkowano 11 312 615,85 zł. (łącznie ze środkami przekazanymi śląskiemu ODR). Ogółem z obu budżetów SOM dysponował jeszcze nadwyżką 804 939,51 zł. W kolejnym roku możliwości drużyn zostały ocenione już bardziej realistycznie. Prace zostały wykonane zgodnie z umowami za co SOM otrzymał środki z Funduszu Pracy. W sumie preliminarz wyniósł 12 007 000 zł (wraz z pozostałością z poprzedniego roku 12 811 939,51 zł). Do końca działalności SOM (wraz z okresem likwidacyjnym) wydatkowano 10 162 133,92 zł⁷⁶.

Zasadniczymi kosztami działalności SOM było utrzymanie ośrodków, wg struktury wydatków z 1934/1935 r. było to około 50%, w kolejnym zaś ok. 65% (preliminarze zakładały ok. 75%). Obciążenia osobowe, centrali i personelu terenowego oscylowały w obu sezonach w okolicach 6–8%. Znaczącymi były inwestycje: w pierwszym roku – ok. 40% wydatków, zmniejszając się w kolejnym do ok. 10%. Jednak miarą racjonalności było finansowanie samej pracy. Otóż od powstania SOM do 1 III/IV 1935 r.⁷⁷ otrzymano z Fun. Pracy kwotę 1 067 235,25 zł, przepracowano zaś 1 117 310 dniówek, których samo stowarzyszenie nie było w stanie dokładnie wycenić. Zaliczając całość jako pełnopłatne można w przybliżeniu wskazać sumę ok. 2,8 mln zł czyli w sumie maksymalnie ok. 4 mln zł. W kolejnym roku, w którym dysponujemy bardziej szczegółowymi danymi należność za pracę wyniosła 6 437 232,03 zł. Jak widać w pierwszym roku organizacja, inwestycje i obsługa akcja zatrudnienia młodzieży opisywanym systemem pochłonęła ok. 2/3 wydatkowanych na ten cel środków budżetowych. W drugim sytuacji uległa odwróceniu i ok. 2/3 przeznaczono na pracę.

Stowarzyszenie przetrwało do 15 VII 1935 r., kiedy to Walne Zgromadzenie podjęło uchwałę o likwidacji SOMu i przekazaniu na rzecz majątku Fund. Pracy. Już w lutym tego roku rozważano sprawę formy dalszej działalności. Pojawiły się wówczas trzy koncepcje: przekształcenia stowarzyszenia w fundację, w stowarzyszenie wyższej użyteczności oraz w sekcję Fund. Pracy. Ostatecznie, zgodnie z życzeniem resortu opieki wybrano ostatnią. Walne Zgromadzenie nie określiło dokładnie sposobu przekazania majątku i zadań pozostawiając to powołanej

⁷⁴ SOM. Sprawozdanie..., s. 17, Sprawozdanie Stowarzyszenia..., s. 117–118.

⁷⁵ AAN, JHP, sygn. 7, bp., Preliminarz budżetowy SOM za okres budżetowy 1934/35.

⁷⁶ SOM. Sprawozdanie..., s. 108.

⁷⁷ SOM dla części prac stosował datę graniczną 1 marca dla innych zaś 1 kwietnia.

Komisji likwidacyjnej. Działała ona do 30 XI 1935 r., kiedy to ostatecznie poszczególne komórki funduszu przejęły kierownictwo nad ośrodkami⁷⁸.

Tak szybka likwidacja i jednocześnie podtrzymanie idei i formy walki z bezrobociem wśród młodzieży nasuwa pytanie o cel takich decyzji. Władze SOM wskazywały przede wszystkim na eksperymentalność całego tworu oraz na dokonywaną przez ministerstwo opieki centralizację działań skierowanych przeciwko bezrobociu⁷⁹. Inne źródła każą jednak wątpić w tak podane przyczyny. Od samego początku opisywaną inicjatywą interesowało się wojsko. Szczególnie zauważalny był gen. T. Kasprzycki⁸⁰. W 1935 r. zagadnienie to referowane było

Panu Marszałkowi, który w trakcie referatu podobno miał wyrazić swoje zastrzeżenia. Zastrzeżenia te dały podstawę do zrewidowania dotychczasowych podstaw organizacyjnych oddziałów pracy⁸¹.

T. Kasprzycki poddał generalnej krytyce instytucję SOM, mniejszą zaś samą ideę służby pracy:

działalność ośrodków pracy w Polsce jest w zasadzie bardzo pożyteczna, ma jednak wszelkie cechy pracy prowadzonej przez organizację społeczną, w której ścierają się różnorodne wpływy i ambicje⁸².

Jednocześnie pojawiła się propozycja podtrzymania akcji i nadania jej nowych ram i wizerunku. Nacisk położono na wychowanie, które miało być

zasadniczym działem i istotą przyszłej Służby Pracy [...] gromadząc młodych ludzi w celach wychowawczych przy równoczesnym spełnianiu pracy.

Ówczesny minister spraw wojskowych proponował by „scentralizować całość akcji pracy w Państwowym Urzędzie Wychowania Fizycznego i Przynależności Wojskowej” lub też

w ostateczności [...] uzyskać decydujący wpływ na obsadę oficerską i podoficerską ośrodków pracy, które winny stanowić teren odpływu oficerów i podoficerów z wojska” oraz „należy dążyć do wykorzystania ośrodków dla celów życia pokojowego wojska i przygotowań wojennych (budowa boisk sportowych, poligonów, fortyfikacyj, etc.)...”⁸³.

⁷⁸ Na jej czele stanął S. Hubicka, członkami byli M. Besiekiński i G. Zieliński, zastępcami członków H. Hubicka i M. Krasocki; Natomiast dopiero 1 IV 1936 r. utworzono w Biurze Głównym Funduszu Pracy Wydział Zatrudnienia Młodzieży; SOM. Sprawozdanie..., s. 97.

⁷⁹ *Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP*, 1936, nr 15, ł. 9.

⁸⁰ P. Musioł, *Ochotnicze...*, s. 60.

⁸¹ CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Notatka ppłk Hołady w sprawie obozów pracy. Uzupełnienie referatu o ośrodkach pracy w Polsce na podstawie rozmowy z wicedyrektorem p. inż. Kujawskim, przeprowadzonej przeze mnie w dniu 14 X 1935 r.

⁸² CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Referat gen. T. Kasprzyckiego dot. ośrodków pracy.

⁸³ Tamże.

Postulaty w niedługim czasie wcielono w życie, bowiem 24 IX 1936 r. drużyny junackie SOM stały się podległymi władzom wojskowym Junackimi Hufcami Pracy⁸⁴. Pojawia się oczywiście kolejne pytanie o sens wcielenia SOM do Funduszu Pracy. Być może niestabilizowana sytuacja i walka polityczna po śmierci J. Piłsudskiego będzie tu pewnym wytłumaczeniem „ewolucyjnego” przejmowania kontroli nad junakami. Wydaje się jednak, iż przeważała chęć utrzymania w nienaruszonym stanie znacznego już wówczas majątku SOM. Obowiązujący statut stowarzyszenia zezwalał na przekazanie majątku jedynie w ręce instytucji o podobnych celach, stąd też etap Funduszu Pracy można traktować jako typowe omińnięcie prawnego zobowiązania. Pewnym potwierdzeniem stawianej tezy jest fakt podlegania drużyn agendum funduszu, który nie posiadał już takowych zobowiązań jedynie przez niecały rok.

Niezwykle trudnym zadaniem jest próba oceny działalności SOM. Wpływa na to przede wszystkim brak danych liczbowych obrazujących fluktuacje bezrobocia wśród młodzieży w czasie istnienia stowarzyszenia. Faktem jest jednak, iż w sumie blisko 30 tysięczna rzesza otrzymała mniejszą lub większą pomoc w tym tak trudnym dla rynku pracy czasie. Zasadniczym jednak jest pytanie o racjonalność zastosowanej metody. W prasie pojawiały się wyliczenia wskazujące na kosztowność tej działalności, na marnotrawstwo środków a także zmniejszanie podaży pracy⁸⁵. Jeśli weźmiemy pod uwagę wskazane wcześniej istotne kłopoty z wydajnością pracy nie trudno będzie przynajmniej po części zgodzić się z tym zarzutem. Z drugiej jednak strony SOM podejmowało głównie zadania pracochłonne i wymagające stosunkowo niedużych nakładów finansowych. Istotnym było założenie samowystarczalności, które nie tylko minimalizowało koszty ale również i tworzyło swego rodzaju mikrokosmos gospodarczy wyłączający junaków z realnego życia. Dla całościowej oceny racjonalności tej działalności ważnym jest fakt stosunkowo krótkiego żywota SOM. Niecały dwuletni okres, przy tej skali przedsięwzięcia w zasadzie objął jedynie okres inwestycji, stąd bilans księgowy był taki a nie inny. Kolejnym elementem istotnym przy ocenie Ośrodków Pracy jest ochrona młodzieży przed demoralizującym wpływem długotrwałej bierności zawodowej. Nie bez znaczenia jest też próba aktywizacji umysłowej junaków i lansowanie partycypacyjnego stylu życia.

⁸⁴ DURP 1936, nr 72, poz. 515. Trzeba także nadmienić, iż przynajmniej od początku 1936 r. aktywność zmierzająca do przejęcia kontroli nad ośrodkami wykazywał Zw. Strzelecki, kilkakrotnie monitorując resort spraw wojskowych o przekazanie mu „rekrutacji i organizacji ochotniczych ośrodków pracy”; CAW, GMSW, sygn. I.300.1.428, bp., Pisma Zw. Strzeleckiego do Ministra Spraw Wojskowych z 4 III 1936 r. i z 9 III 1936 r.; ibidem, Memoriał związku Strzeleckiego w sprawie ośrodków pracy załączony do pisma Dyrektora PUWFIPW do Ministra Spraw Wojskowych z 4 IV 1936 r.

⁸⁵ J. J., *O skuteczną walkę z bezrobociem*, „Pionier” 1934, nr 1, s. 2; *Czy odbieramy chleb bezrobotnym?*, „Ośrodki Pracy” 1935, nr 25, s. 4–5.

Karol Chylak

**MITIGATING EFFECTS OF UNEMPLOYMENT AMONG THE YOUTH
IN THE YEARS 1933–1935. AN ACTIVITY OF THE UNEMPLOYED
YOUTH WELFARE ASSOCIATION**

Permanent and high unemployment level in Poland of the period between the two World Wars compelled the authorities to take actions resulting in reduction in the dimensions of the problem. The situation aggravated during the period of the great crisis. The action taken by Government in order to reduce an increase in the unemployment rate turned out to be counterproductive as it resulted in a growing number of the youth without work. A labor service was to be a response to this situation.

The first labor camps in the Second Republic of Poland were inevitably bound with the person of Silesian voivodship governor, Michał Grażyński and has been formed since February 1932 in Silesia. A potential of this initiative has been noticed in Warsaw immediately. It resulted in taking actions which headed towards control takeover and extension of the action. On November 17th, 1933 a social welfare department established the Unemployed Youth Welfare Association (SOM). A principal goal that has been set for SOM was to take care of the not employed youth, in particular by organizing employment for them. Building centers and labor camps, where the unemployed youths could live, work, improve and complement their professional qualifications was the key instrument to realize the above mentioned strategy.

28.224 volunteers (including 1300 female volunteers) have been given work during the 2-year period of time of an association's activity. They worked by embankment of the Polish rivers (including Vistula, Warta, San), building roads, railways, dams and working at the request of the local governments as well.

Interest in the labor centers shown by the army was one of the actual reasons of their liquidation and resulted in transformation of the labor centers into Blustering Labor Camps.